

Истиқлол қаҳрамонлари

АБДУРАУФ
ФИТРАТ

ТАНЛАНГАН
АСАРЛАР

ВОСЕЪ ҚЎЗҒОЛОНИ

Бухоро амири ҳукмронлиги остида яшаган
тожиклар ҳаётидан тарихий фожиа

ИШТИРОКЧИЛАР

Восеъ — ўрта ёшларда, камбағал жувозкаш.

Гулизор — Восеънинг қизи, 18 ёшда.

Чигагул — Восеънинг хотини, қирқ ёшда.

Мулла Назир¹ — ўрта ёшлардаги деҳқон.

Нозим — } қўзғолон иштирокчилари.

Оймаҳаммад — }

Бобо Сангин — 60 ёшда, камбағал қария.

Акрам — } камбағал тожик йигитлари.

Сафар — }

Тош ясовул — ўрта ёшларда, қисқа соқолли, узун мўйловли,
Балжувон мирининг одами.

Қурбон жевачи — ўрта ёшларда, Балжувон мирининг одами.

Балжувон мири — 60 ёшлардаги мўйсафид, додхоҳлик кийи-
мида.

Бекжон — 25 ёшар йигит, Балжувон мирининг ўғли.

Қози Фулом — Балжувон қозиси, нашаванд чол.

Одина мирзабоши — Балжувон мирининг мирзабошиси,
35 ёшда.

Аҳмад ясовулбоши — Балжувон мирининг ясовулбошиси, 50
ёшда.

Бобо Раҳмат — 60–70 ёшлардаги камбағал чол.

Ғариби Хубон — Бобо Раҳматнинг қизи, 19 ёшда.

Шариф юзбоши — Сарбозлар бошлиғи, 40 ёшда.

Нурмуҳаммад қоровулбеги — Балжувон мирининг одами.

Жўра — } қари фаррошлар.

Ҳалим — }

Китоб мири — ўрта ёшларда, бойлик мансаби бор.

Қози Шарофутдин — Китоб қозиси, қария.

Наврўз ясовулбоши — Китоб мирининг ясовулбошиси, ўрта
ёшларда.

Бандилар, маҳрамлар, хизматчилар, сарбозлар,
қишлоқ аҳолиси, мардикорлар ва бошқалар,

БИРИНЧИ ПАРДА

Восеъ уйи олдида яланглик. Улкан дарахт соя солиб турибди. Унинг
остида шолча тўшалган, кимса кўринмайди. Ҳовлидан Гулизор овози
эшитилади. У шеър ўқийди.

Гулизор. Баланд тоғда, ёрим, бошинг кўринди
Ёйга ўхшаш қалам қошинг кўринди,
Билолмадим, ким экандир устозинг,
Кулганинга ичу тошинг кўринди.

Восеъ кириб келади. Танида жувозкашлик тўни, бошида қора дўппи, кўкраги очик. Белида белбоғ, бир боғ ўтни кўтариб олган. Уйга яқинлашиб тўхтайди. Гулизор сўзларига қулоқ солади. Гулизор бундан беҳабар шеър ўқишда давом этади.

Олти ойдир, билло, тоғлар маконим,
Келсанг келгин, сенга садақа жоним...
(*Овози тинади.*)

Восеъ (*хурсанд*). Менинг қизим шоир бўлибди, шеър ўқияпти: «Келсанг келгин, сенга садақа жоним»... (*Чақиради.*) Гулизор! Гулизор!

Гулизор. Лаббай, дадажон, ҳозир! (*Югуриб киради.*)
Дада, қаёқда эдингиз, бунча ҳаяллагингиз?

Восеъ. Иш чиқиб қолди... Овқат едиларингми?

Гулизор. Пиёва осгандим, кўб кутдик, келавермадингиз, ўзимиз овқатландик. Сизга ҳам қолдирдик.

Восеъ. Яхши қипсанлар. Мен бу ўтни сигир олдига ташлайин. Сен овқатни олиб чиқавер, шу ерда ейман...

Гулизор. Нега?

Восеъ. Шу ерда жуда соз. Ҳозир Мулло Назир келади, гаплашиб ўтирамин.

Гулизор. Бўпти, дарров олиб чиқаман. (*Ичкарига киради. Восеъ оғилга ўтади.*)

Чигагул (*дастурхон кўтариб киради*). Кел, дастурхонни ёз. Овқатни мана бу ерга қўй.

Восеъ киради.

Восеъ. Келтирдингми, балли қизим!

Чигагул. Одам деган овқатни вақтида ейди... Сиз бўлсангиз...

Восеъ. Бўлди, бунча гапни чўзасан? Ҳаммани ўзинга ўхшаган бекорчи деб ўйлайсан чоғи. Меҳнатсиз айтган нарсанг муҳайё бўлавермайди!.. (*Овқат ейди. Орада бир зум жимлик чўқади.*) Гулизор, қизим, ўқиётган ғазалинг кимдан?

Гулизор (*уялиб*). Ҳеч кимдан. Кўйлак тикаётганда, зерикканимдан ўзим тўқидим...

Восеъ. Чиндан-а? Яша, кам бўлма!

Гулизор уялиб жавоб бермайди.

Чигагул. Ким бўларди, қишимнинг ўзи тўқийди! Сиз беҳабарсиз, қизимиз шоира бўлган, яхшигина қўшиқлар айтади..

Восеъ. Баракалла, қизим! Мен ҳали роса мириқиб тингладим... Яхши тўқибсан...

Чигагул. Сизу мендан кўра яхшироқ!

Восеъ. Йўқ. Фақат сендан яхшироқ бўлса бордир...

Чигагул. Нега энди, фақат мендан бўларкан?

Восеъ. Нима десам экан?..

Чигагул. «Шоирлик қизимга мендан ўтган», — дея қолинг бўлмаса!

Восеъ. Ҳа!.. Одам ёш бўлса, гами бўлмаса, ота уйида яшаса, ҳар нарсани ҳавас қилса бўлади-да. Уй-жойли, бола-чақали бўлгандан кейин, уй-рўзғор ташвиши билан ўралиб қолиб, бу ишларнинг ҳаммаси ёддан чиқаликети, унутилади... (*Овқат ейишдан тўхтаб.*) Мазали овқат пиширибсан. Кел, дастурхонни йиғиштир! (*Фотиҳа ўқийди.*)

Гулизор билан Чигагул дастурхонни йиғиштириб, чиқадилар.

Восеъ (*ёлғиз*). Ёшлик — бебошлик деганларича бор. Шўхлик, ўйин-кулги, ишқибозлигу шоирлик... Буларнинг ҳаммаси ёшликда ярашадиган ишлар... Мен ҳам сўққабош бўйдоқлигимда бу ишлар кўчасидан ўтганман... Мизробхон кўзғолонигача² эди бундай беғам юришлар. Мизробхон исён кўтарди-ю, мен ҳам ёшлик қоним, куч-ғайратим жўш уриб, унга қўшилдим. Бухоро амири лашкарига қарши қаттиқ жанглар қилдик. Золим амир бечора Мизробхонни алдади. Уни номига Балжувонга ҳоким тайинлади-ю, кейин Бухорога чақириб олиб, ўлдирди... Ажойиб инсон эди Мизробхон...

Оймаҳаммад (*киради*). Салом алайкум!

Восеъ. Ваалайкум ассалом! Кел, огайни! (*Кўришадилар.*) Қаёқларда юрибсан, кўринмайсан?

Оймаҳаммад. Уйда эдим.

Восеъ. Янгиликдан хабаринг борми?

Оймаҳаммад. Эшитдим. Бу яна қанақаси? Закот деб олишди, бож деб олишди, бас эмасми? Айтилганидан зигирча кам берганимиз йўқ. Тагин ҳар хонадондан бир эчки билан бир тақа карбос³ талаб қилишлари нимаси? Бизни тинч қўйишадими, йўқми?

Восеъ. Йўқ, қўйишмайди! Тинч қўйишлари учун Мизробхондек шахс керакки, ҳафтада бир марта исён кўтариб, уларга тинчлик бермаса. Бошқа иложи йўқ!

Оймаҳаммад. Уйи куйсин бу золимларнинг, бизни хонавайрон қилишди. Қаёқдан топиб берамиз бунча нарсани? Менинг уйимда эчки тугул, биронта товуқ ҳам қолмади.

Восеъ. Сабр қил, Мулла Назир келсин, маслаҳатлашиб оламиз.

Оймаҳаммад. Мулла Назир қаерда?

Восеъ. Боя йўлда учратдим, одамларни тўплаш учун эшикма-эшик хабар қилиб юрибди.

Оймаҳаммад. Амирнинг одами шу бугун келарканми?

Восеъ. Ҳа, шу бугун.

Оймаҳаммад. Янги хирожниям⁴ шу бугун йиғарканми?

Восеъ. Хирожни эмас, закотни!

Оймаҳаммад. Уйи куйсин бу ноинсофларнинг. Йўқдан закот ундириб бўладими? Кўчиб кетиш керак бу юртдан.

Мулла Назир икки-уч нафар одам билан кириб келади.

Мулла Назир, ясовуллар бугун келишадими?

Мулла Назир. Ҳа, шу бугун!

Оймаҳаммад. Хўш, энди нима қилдик? Айтган нарсаларини қаёқдан топиб берамиз? Егани нонимиз йўғу!

Қишлоқ аҳли бирин-кетин келиб, ҳар жой-ҳар жойда ўтирадилар.

Улар орасида Бобо Сангин, Нозим, Сафар Икромлар ҳам бор.

Мулла Назир. Ҳовлиқма! Бу гап фақат сенга тегишли эмас, шу ерда ўтирганларнинг ҳаммасини бошига тушган савдо бу! Агар шулар беришса, сен ҳам тўлайсан...

Бобо Сангин (унинг сўзини бўлиб). Қаёқдан беради булар? Биртаси мен бўлсам, мардикорлик қилиб кун кечираман. Така карбосим бўлганда эди, болаларим қўйлак тикиб киярдилар.

Нозим. Беш-олти йилдан бери бегона юртларда мардикорлик қилиб тўрт-беш чақа ишлаб қайтаман. Йўлда бизни закотчилар талашади. Улар қўлидан бир амаллаб ҳийланайранг билан қутулишга тўғри келади. Қолган-қутган уч-тўрт чақа пул еяр овқатимизга етмайди. Устига устакча бу «қўшимча солиқ» пайдо бўлди. Уни ҳеч биримиз тўлай олмаймиз!

Сафар. Керак бўлса, ўзимизни сўйиб қўяқолсин! Жондан тўйдик-ку!

Восеъ. Гапингиз тўғри, оғайнилар! Берадиган ҳеч вақомиз қолмади. Амир закот оладиган бўлса, борлардан олсин! Йўқдан нимани олади? Бироқ...

Бобо Сангин. Восеъ, ҳеч қандақ «бироқ»нинг кераги йўқ! Сафар тўғри айтди, бор бисотимиз тугади, жондан бўлак нарсамиз қолмади. Керак бўлса, шуниям олақолсин! Безормиз бундай тирикчиликдан!

Ҳамма. Безор бўлди! Безор қилишди золимлар!

Восеъ. Қизиқсанлар-да. Мен нима деяпман. «Биз бу солиқни тўлай олмаймиз», деяпман. Бироқ тўламаслик учун қандоқ иш тутиш керак, шу ҳақда ўйлаш керак деяпман... Бугун келишса, нима деб жавоб қиламиз? «Берадиган нарсамиз йўқ» десак, гўдақларимиз уст-бошини ечиб олишади, уй-жойимизни сотиб, мусодара қилишади.

Сафар. Гап битта: берадиган нарсамиз йўқ! Нима қилса, қилаверсин!

Мулла Назир. Бирпас ғалва қилмай тур. Восеъ сўзини тугатсин!

Сафар. Бўпти! (*Восеъга.*) Айт, нима демоқчи эдинг?

Восеъ. Демокчиманки, шу «ҳеч нарсамиз йўқ», деган сўзни дурустроқ айтайлик, дўқ-пўписадан кўрқмасдан, дадилроқ айтайлик. Сафар айтган «Керак бўлса, жонимни олсун!» деган гапни улар билан юзма-юз бўлгандаям, кўрқмасдан айтолсак дейман...

Бобо Сангин. Кўрқмаймиз! Ўлдиришса, қайтага биратўла қутула қоламиз... Ахир бор бисотимизни тортиб олсалар, болаларимиз очликдан минг турли балоларга гирифтор бўлиб қирилиб кетсалар, биз бир четда томошабин бўлиб қараб тураверамизми? Тирикликдан нима баҳра топдикки, ўлимидан кўрқамиз!

Восеъ. Мулла Назир, дейман, ёлғиз бизнинг қишлоқ қўлидан бирон иш келармикин? Айтинг-чи, бошқа қишлоқлар нима қилишмоқчи?

Мулла Назир. Ҳаммаси ҳам нолийди, аммо бизга ўхшаб, нима қилишни билмай ҳайрон... Сабр косаси тўлган.

Бобо Сангин. Солиқни тўлашадими, йўқми?

Нозим. Қорни нонга тўймаса, қандоқ тўлайди?

Мулла Назир. Кўпчилик «тўламаймиз!» дейишяпти.

Восеъ. Ахир, «тўламаймиз» деган билан иш битди дейсизми? Илонга «Мени чақма!» десангиз, қулоқ осар-

миди? Йўқ, барибир заҳарини сочади. Амир ҳам бамисоли ана шу заҳарли илон, қонхўрлигини тарк этолмайди. «Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас» деганларини эшитганмисиз? (*Тўхталиш.*) Энг ёмони — халқимизнинг беғайратлиги!

А к р а м . Беғайрат дейиш, менингча, тўғри эмас. Иноқлик етишмайди десангиз, бу бошқа гап. Мана, Даштак қишлоғини олинг. Ясовулни калтаклаб қувиб юборишипти... Бироқ бефойда... Ўзингиз айтгандай, бир қишлоқнинг қўлидан нима иш келарди?

Бобо Сангин (*Акрамга*). Ана келишди... Вой-бўй, бунга қара, мўйлави бунчалик баҳайбат... Башарасидан ажал ёғяпти... Тур!

А к р а м . Келса келар, нега турарканман?

Бобо Сангин . Яхшимас, бор, отини олиб қозиққа бойла!

Акрам чиқади.

Восеъ (*ҳовлига юзланиб*). Гулизор, ҳо Гулизор!

Гулизор (*югуриб чиқади*). Лаббай!

Восеъ . Қизим, дастурхон чиқар, меҳмон келди.

Гулизор чиқади. Тош ясовул билан Қурбон жевачи киралирлар. Ҳамма ўрнидан туриб, уларни қарши олади.

Тош ясовул . Қалай, эсон-омонмисизлар?

Восеъ . Худога шукур, ясовулбоши, марҳамат! (*Уларга юқоридан жой кўрсатади.*)

Тош ясовул . Бобо Сангин, қалай қаримаяпсанми?

Бобо Сангин . Э, жонингга жоним садақа, ясовулбоши, қаримай бўларканми? Чарчадим, қўлим ишга бормайдиган бўлиб қолибман.

Гулизор дастурхон келтиради, Восеъ нон синдиради, «Марҳамат, олинглар» дейди.

Тош ясовул (*Бобо Сангинга*). Сени Бухорога юбориб, сарбоз тайинласак, нима дейсан?

Бобо Сангин . Нима ҳам дердим? «Хўп» дейман-да. Ахир, агар мен сарбоз бўлсам, сенинг Жаноби олий амиринг дунёда ягона жаҳонгир бўладилар-да! (*Кулишади.*)

Тош ясовул (*фотиҳа ўқиғач*). Энди дастурхонни йиғиштирсангиз бўлади.

Восеъ дастурхонни йиғиштириб, ўрнидан турмоқчи бўлганида Тош ясовул уни тўхтатиб, дастурхонни қайтадан очади. «Тўхта, одамгарчилик

юзасидан бу нонни олинг демардинг-а», — дейди. Нонларни Қурбон жевачига тутқазиб, «Жевачи, ма, бу нонларни қўйнингга сол, йўлда тамадди қиламиз», — дегач, дастурхонни Восеъга қайтариб беради. Восеъ дастурхонни олиб, бир четга қўяди.

Восеъ. Бу камлик қилар, буюрай, яна олиб келсин!
Тош ясовул. Етади! Хўш, энди гаплашиб олайлик-чи.

Бобо Сангин. Буюрсинлар.

Тош ясовул. Жаноби олийдан муборакнома келди. «Чакана закот»ни тўплаш вақти етди. Бу йил биртадан эчки устига бир такадан карбос ҳам олинсин, дептилар. Жаноби олийнинг фармони мубораклари шундай.

Бобо Сангин. Ясовулбоши, инсоф борми ўзи?! Бу одамларга қараб боққин: танидаги кийими эскириб, минг ямоқ бўлибди. Карбослари бўлганда, кийим-бош тиктиришарди-да! Ўйламай-нетмай «қўй» дейсан, «эчки» дейсан, «карбос» деб валдирайсан?!

Тош ясовул. Менга нима, Жаноби олий буйруқлари-да! Ул Олий ҳазратнинг фармонларини бажармай бўладими?!

Нозим. Жаноби олий амрлари деб ўзимизни ўлдирайликми? Бўлмаса, нимани берамиз?

Тош ясовул. Бу сизнинг ишингиз. Ўзингизни ўлдирасизми, сотасизми, нима қилсангиз, қилинг. Аммо Жаноби олий буйруқларини бажаринг, вассалом!

Бобо Сангин. Мен Жаноби олийни кўрган эмасман. У кишининг ноиб бегими сен бўлсанг бизга бек номидан гапиряпсан. Демак, сенинг сўзинг жаноб бекнинг сўзи. Шундайми? Шундай бўлса, сен менга: «Осмонни отиб юбор, тушиб ерга ёпишсин», дейсан. Ўзинг айт, шу менинг қўлимдан келадими?

Тош ясовул. Тушунмадим, нима демоқчисан? Хўш, ана мен «Қўлингдан келмайди» дедим, нима бўпти?

Бобо Сангин. Ҳеч нима. Мен амрингни бажо келтиролмадим. Энди нима қиласан?

Қурбон жевачи. Қўйсанг-чи. Ҳамма шундоқ қилаверса, нима бўлади? Жаноби олий ҳақларини тўламаслик мумкинми?

Нозим. Бундан чиқадики, мумкин экан-да! Иложимиз қанча?

Тош ясовул. Тўламасанг, зўрлаб қизингни оламиз, хотинингни сотамиз, барибир ундирамиз. Биз билан ўйнаш-

ма! Эшитганмисан «Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан!»

Восеъ. Бор, қўлингдан келганини қилавер! Тоза жонга тегди...

Тош ясовул. Нима дединг? *(Аччиғланиб, ўрнидан туриб кетади.)*

Нозим. Восеъ ҳақ гапни айтди, жонимиздан тўйдирдинг!

Тош ясовул. Ҳаддингдан ошма, Нозим! Оғзингга қараб гапир!

Нозим. Пичоқ бориб суякка тегди. Нима қилсанг, қил! Менга жон ҳам керакмас, бола-чақаям...

Восеъ. Ҳой, ясовул! Нима ишинг бор? Жонга теккандан кейин ўзимни ўтга ташлайманми-ташламайманми, бу менинг ишим. Бор, амиру умаронгга айт, бизнинг уларга берадиган ҳеч вақомиз йўқ!

Тош ясовул. Йўқ, айтмайман! «Тўламайман» деб бўйин товлаганларни банди қилиб, бек жанобларига олиб бораман!

Овозлар. Тўламаймиз! Олиб борсанг, ҳаммамизни олиб бор!

Тош ясовул. Йўқ! Ҳамманг керак эмас менга! Бир-иккита оғзи каттангни олиб борсам бўлгани! *(Нозимга: «Тур ўрнингдан!» дейди. Восеъга қараб: «Сен ҳам юрасан биз билан!», деб бақиради.)*

Восеъ. Банди қилиб олиб борасан? Бекор айтибсан, номаяқул қипсан!

Тош ясовул. Тур ўрнингдан! Борасан!

Восеъ. Қўл текиза кўрма! Бормайман дедимми, бормайман!

Ясовул Восеъ ёқасидан ушлаб тортади, у йиқилади. Тўполон бошланиб кетади. Оломон кўзғалади. Восеъ ғазаб билан ясовулга тикилиб: «Мана, бўлмаса, ҳаққингни ол!» дейди-да, бошига бир мушт туширади. «Уринглар, йигитлар, бу итларни» деб хитоб қилади. Ҳамма Тош ясовул билан Қурбон жевачига тармашадилар. Тош ясовул билан Қурбон оломон оёқ остида қолади. Сангин ердан бир чақир тошни олиб, Тош ясовулнинг бошига туширади. У «миқ» этганича жон беради. Ур-тўполондан фойдаланган Қурбон жевачи туриб қочади. Бир неча киши уни қувиб кетади.

ИККИНЧИ ПАРДА

Балжувон кўргони. Ҳоким меҳмонхонаси олдиди сув сепиб супирилган майдон. Икки-уч гачм⁵ дарахтининг соя-салқинида катта гилам тўшалган. Унинг устига турли рангдаги кўрпа-ёстиқ ёйилган. Бекжон, Аҳмад ясовулбоши ва Қурбон жевачи чой ичиб, суҳбатлашиб ўтирибдилар. Боши латта билан тангиб боғланган, синган кўли эса бўйнидаги рўмолга осиглиқ, Қурбон жевачи пастроқда ўтириб, ўз бошидан кечганларни сўзлаб берапти.

Қурбон жевачи. Раҳматлик Тошинг бир оз ҳовлиқди. Мен борганимиз заҳоти уларнинг авзoi бежoлигини сезгандим. Тошнинг қулоғига секингина: «Буларнинг кайфи бузуқ. Ҳазаби ошиб-тошганга ўхшайди, эҳтиёт шарт!» — деб шипшидим. Раҳматлик ажали етган эканми, билмадим: «Ишинг бўлмасин, ўзим биламан!» — деб жавоб қилди.

Бекжон. Э, санларни қара-я! Ўша хон давлатининг нон-тузидан жон-жигари тешилгулардан икки-учтасини чопиб, бошини олиб келиш ўрнига, калтак еб юрибсанлар-а!

Аҳмад ясовулбоши. Қизиқсан-да! Бегижон, кўбчилик бўп ёпишганида қийин-да, уларга бас келиб бўладими? Бу жаноблар уларнинг зимдан пишириб қўйган режаларидан беҳабар, ангда қолишган-да⁶.

Бекжон. Ангда қолишган дейсиз. Ўзи айтяпти-ку, авзoi бузуқлигини олдиндан сезган эдим деб.

Аҳмад ясовулбоши. Бегим, жевачи номаъқул қипти, гапининг бари ёлғон! Сизни лақиллатиш учун шундай деяпти.

Қурбон жевачи. Ясовулбоши, мана тепамда тангрим ҳозир. Ўшанинг номига қасамки, ҳамма гапларим чин. Мен, шўринг қурғур, бошим ёрилиб, қўлим синиб, бўлганимча бўлиб юрибман-у, тагин ҳақорат қиласиз? Менинг ўрнимда сиз бўлганингизда, балки қочишга ҳам улгурмасдан, Тош қисматига шерик бўлардингиз!

Аҳмад ясовулбоши (*Бекжонга*). Унинг бу гапи тўғри. Ўзини қутқариб қолибди, шуям катта гап. Мен бўлсам, бу иш урдасидан чиқолмасдим.

Бекжон. Хайр, ҳечқиси йўқ. Баъзида шундай бўлади-да. Қиблагоҳ буюрдилар: бугун сарбоз жўнайди, уларнинг адабини бериб қайтади...

Қурбон жевачи. Бегижон, уларни банди қилиб олиб келишса, иккитасини, ўша Восеъ билан Нозим деганларини ўзимга топширасиз-да, хўпми?

Бекжон (*кулиб*). Хўб бўпти! Нима қилмоқчисиз?
Қурбон жевачи. Тириклайин териларини шилиб,
остига сомон тикаман кейин мана шу дарахт шохига ила-
ман. Кўз ўнгингизда юз қамчидан ураман.

Сарбоз кийимида белига шамшир осган Шариф юзбоши шоши-
либ киради.

Шариф юзбоши. Қани, Бекжон, бир фотиҳа ўқиб,
бизга оқ йўл тиланг!

Бекжон (*ёстиқни бир ёнга қўйиб*). Хўб, юзбоши.

Шариф юзбоши. Тақсир, сиздан фотиҳа олгали
келдим. Ёғийларга қарши жангга кетяпман!

Бекжон. Дадамни кўрдингизми?

Шариф юзбоши. Ҳа, тақсир! Қани, бир фотиҳа
бериб юборинг!

Бекжон (*ўрнидан туради, ҳамма унга эргашади*). Хайр,
ой бориб омон қайтинглар! Қўл-оёқларини боғлаб келти-
ринг, хўпми?

Шариф юзбоши. Бажону дил, тақсир!

Аҳмад ясовулбоши. Юзбоши, бизнинг қўлдан
чилиим чекиб кетинг!.. Ҳой, бола, чилим келтир! (*Юзбоши-
га.*) Чиройли қизларидан ўн-ўн бештасини тузлаб келинг!

Шариф юзбоши. Жоним билан, усиз бўларканми!
Буёғидан хотиржам... (*Дуога қўл очади. Чилим келтирилиб,
бир қўл чеккандан сўнг хайрлашиб чиқиб кетади.*)

Ясовулбоши. Насиб бўлса, нозанинларидан олиб
келишади.

Бекжон. Бир неча кун базм қиларканмиз-да!

Қурбон жевачи. Насиб бўлса, кайф қиламиз! Тақ-
сир, Восеъ деганининг бир қизи бор денг, кетворган. Ана
ўшани олиб келишса, димоғингиз чоғ бўларди-да.

Бекжон. Чиндан-а?

Қурбон жевачи. Чиройлиям гапми? Жаннатдан
чиққан ҳуру парининг ўзи!

Аҳмад ясовулбоши (*ташқарига қараб*). Ким бўлди
булар?

Ҳамма қарайди.

Қурбон жевачи. Одина мирзобоши икки кишини
ҳайдаб келяпти.

Бекжон. Жангда қўлга туширганми дейман.

Аҳмад ясовулбоши. Бирови аёл-ку!?

Бекжон. Ҳа, ёшгина қиз. Восеънинг қизи бўлса-я! Худо
берди деявер!

Қурбон жевачи. Йўқ, тақсир. Одина уёқларга борганмас. Булар бошқа юрт одамлари.

Одина кириб салом беради. Сарбоз Бобо Раҳмат ва унинг қизини ҳайдаб киради. Чол яланг оёқ, қўллари орқасига боғланган, эскирган кийимлари йиртиқ. Қиз бошида эски тўнча ёпиқлиқ.

Бекжон. Мирзабоши, булар кимлар?

Одина мирзабоши (*бандиларни керакли жойга ўтказгандан сўнг*). Тақсир, мана бу одам «чакана андоз» карбосини бермаяпти.

Бекжон. Қарликсизлар?

Бобо Раҳмат. Дактур⁷ қишлоғиданман, тақсир.

Бекжон. Касб-коринг қанақа?

Бобо Раҳмат. Тақсир, мардикорлик.

Бекжон (*қизни кўрсатиб*). Бу киминг бўлади?

Одина мирзабоши (*ҳозиржавоблик билан*). Бу кишининг қизи!

Бекжон. Нега солиқни тўламадинг!

Бобо Раҳмат. Дардингни олай, тақсир, қурбим етмади. Егани ноним йўқ. Йилда Фарғонага тушиб мардикорлик қилардим. Энди қаридим, боролмайман. Одамлар эшигида ишлаб болаларимни боқаман...

Бекжон. Оғзингни юм, ёлғончи! Амир жаноблари ҳаққини ким ейолган эдики, энди сен ейсан?!

Бобо Раҳмат. Садағанг кетай, бегим. Бор бўлса, берардим. Улуғ подшонинг ҳаққи бизнинг бўйнимизда биламан. Лекин йўқ бўлгандан сўнг, иложим қанча?

Аҳмад ясовулбоши. Сен ҳам Восеъга ўхшаб ёғий бўлмоқчимисан?

Бобо Раҳмат. Тақсир, бундоқ деманг. Мен мўйсафидга ёғий бўлишни ким қўйипти. Нон чайнашга мажолим етмайди-ю...

Бекжон. Ёғий бўлишни истамасанг, нега подшолик ҳақини тўлашдан бош тортасан?

Бобо Раҳмат. Ахир, бўлмаса, нима қилай? Биратўла жонимни ола қолинг, бўлмаса!

Бекжон (*сарбозга*). Ур, бу имонсизни!

Сарбоз ўрнига Одина мирзабоши Бобо Раҳмат бошига бир неча мушт туширади. У: «Вой, ўлдим!» — деб дод солади.

Олиб бор муни, қамаб қўй! Амир ҳақини бермагунча, зиндонда ётсин!

Бандини олиб чиқадилар.

Аҳмад ясовулбоши (*Бекжонга*). Тақсир, қизни қаёққа буюрасиз?

Бекжон (*кулиб*). Сизнинг уйингизга! Кечаси базм қиламиз!

Аҳмад ясовулбоши. Мирзобоши, қизни менинг уйимга жўнат!

Одина мирзабоши. Бажону дил, тақсир! (*Қизни олиб чиқади*).

Аҳмад ясовулбоши. Тақсир, Одина кўп яхши одам-да.

Бекжон. Ҳа, ишчанга ўхшайди. Қиблагоҳга айтаман, уни жевачи қилиб тайинласунлар.

Аҳмад ясовулбоши. Ҳа, ҳа! Қўлласа арзийдиган, керакли одам.

Қози билан Мир кириб келадилар. Бекжон билан ясовулбоши сапчиб ўринларидан туриб, қўлларини кўкракка қўйиб, салом берадилар.

Мир. Ваалайкум ассалом! (*Ўз маҳрамига.*) Чой келтир! (*Маҳрам, унинг кетидан Аҳмад ясовулбоши билан Қурбон жевачи ҳам чиқадилар.*)

Қози. Бекжон, соғ-саломат бормисиз?

Бекжон (*ўрnidан туриб*). Қуллуқ, тақсир.

Мир. Ўғлим, ҳалиги бандилар ким экан?

Бекжон. Дактур қишлоғидан.

Мир. Ким келтирди?

Бекжон. Одина мирзабоши. «Чакана солиғи»ни тўлашдан бош тортганмиш. Бечора мирзабошини ўлишига сал қолибди, тақсир.

Маҳрам чойнакда чой келтириб, қуйиб беради.

Мир. Нима бўпти ўзи?

Бекжон. Кўпчилик бўлиб калтаклашибди. Бечора мирзабоши жонбозлик кўрсатиб зўрға қочиб қутилибди.

Мир қозига ҳайрон қарайди.

Қози. Ал-аёзу биллоҳ!¹⁸ Бу халойиқ девона вало қудрат! Бекжон, бирон жойи синмаптими?

Бекжон. Йўқ, синишга синмапти-ю, аъзойи бадани қақшаб оғрирмиш.

Қози. Зарари йўқ, тузалиб кетади. Айтинг, ҳаммомга тушсин!

Бекжон. Бўпти тақсир. Бу давлатхона хизматчиси учун қийинмас... Кези келганда, қиблагоҳга арз қилсалар, қўллаб юборасиз-да, сира ёдидан чиқармайди.

Мир (*қозига*). Шариатпаноҳ, дейман, бу Восеъ галаёни Жаноб олий қулоқларига бориб етгудай бўлса, роса ранжисалар керак-а?!

Қозиги. Албатта, тақсир. Жаноби олий раҳмдил одамда, хафа бўлишлари мумкин.

Мир. Шу боисдан бу ҳақда ҳозирча Жаноби олийга арз қилмасакми, дейман.

Қозиги. Ҳай, билмадим-да. Давлатдорлик юзасидан хабардор қилиш керак!

Мир. Йўқ, тақсир. Менингча, билдирмаслик маъқул. Зероки, Ҳазрати олийнинг табиати муборақлари ўта назик, ранжишлари мумкин. (*Чўбдастасини⁹ кўтариб Аҳмад ясовул кириб келади. Унинг орқасидан йиртиқ кийим кийган, аҳволи паршон бир неча мардикор эргашадилар. Ясовулбоши уларни Мирга бир-бир таништиради, улар ер ўпиб дуо қилишади.*) Хўп?

Биринчи мардикор. Бола-чақангизни қурбони бўлай, тақсир. Ўн кундан бери иморатингизда ишлаймиз, бизга бир чақаям пул беришмади. Ҳатто нондан ҳам қорнимиз тўймайди. Бола-чақадан хабар олиб келайлик, деб икки кечагагина рухсат сўраган эдик, беришмади. Додимизни сўрарсиз деб, олдингизга келдик. Чўнтагимиз қуруқ. Оз-моз пул бериб рухсат қилсангиз, хотин-халажни тинчитиб қайтиб келамиз.

Мир (*Аҳмад ясовулбошига*). Тушунтиринг, нима гап ўзи?

Аҳмад ясовулбоши. Тақсир, Бекжон оз-моз қурилиш қилаётган эканлар, ўшанчун олиб келган эдик буларни.

Мир. Нима, подшолик ишидан қочасанларми?!

Биринчи мардикор. Қочмаймиз, тақсир. Ўн беш кун текинга ишладик, икки кечагагина рухсат сўраяпмиз.

Иккинчи мардикор. Балоингизни олай, тақсир! Ўн беш кун ишлаб, ош юзини кўрганимиз йўқ. Нуқул нон чайнадик. Унияма тўйиб еган эмасмиз. Майли, ношукурлик бўлмасин, икки кунга жавоб берсангиз...

Аҳмад ясовулбоши. Тақсир, келинг буларни қийнамайлик, майли яна бирон ҳафта ишлаб беришсин, кейин...

Мир. Бўпти, шундай қилинглар!

Учинчи мардикор. Ахир сиз ҳам мусулмон-ку! Ўн беш кун эшшакдай ишлатдингиз, икки кунгагина рухсат қилсангиз, нима бўлади?

Мир (*ясовулга*). Ур бунинг оғзига! (*Ясовул уради.*) Ур, ур! Ҳаммасини обчиқиб қамаб қўйинг!... Амлокдорга¹⁰ ёзинг, дурустроғидан юборсин.

Аҳмад ясовул боши. Бажону дил, тақсир! (*Мардикорларга.*) Туринглар!

Биринчи мардикор. Тақсир, тавба қилдик. Майли, бориб ишлаймиз...

Мир. Қамаб қўй, чириб кетсин! (*Ҳайдаб чиқишади. Қозига.*) Ҳазрат, кўрдингизми, ўжар Восеъдан ибрат олишган булар. Худо кўрсатмасин, тил бириктиришса борми, қиёмат-қойим бўлди деяверинг.

Қозиги. Илоҳи тавба, илоҳи тавба! (*Ёқа ушлайди.*) Мардикор бўлатуруб, ўз хўжайинига гап қайтаради-я! Илоҳи тавба!

Бекжон. Каттиқ олмасак, мамлакат бузилади.

Қозиги. Ҳа, каттиққўл бўлиш керак! (*Мирга.*) Тақсир, сарбозлар бугун етиб боришармикан?

Мир. Кечга томон етиб боришади. Мен юзбошига тайинладим: «Бориши биланоқ, пайсалга солмасдан, жангни бошланглар», — дедим.

Бекжон. Насиб бўлса, шу оқшом ҳаммасини қириб ташлашади! Юзбоши бағайрат киши!

Қозиги. Илойим, айтганингиз бўлсин!

Мир (*қозига*). Тақсир, нима деяётган эдик?

Қозиги. Гапимиз чала қолди...

Мир. Ҳа, ёдимга тушди... Жаноби олийга арз қилиш керакми, йўқми деятган эдик...

Қозиги. Шундай, тақсир. Арз қилмай, иложимиз йўқ... Ётиғи билан тушунтириш лозим...

Мир. Ҳазратим, биласизки, сизга ихлосимиз баланд... Раҳматлик қиблагоҳимиз ҳам падари бузрукворимизни эъзозлар эдилар.

Қозиги. Биладан, тақсир, шундай. Бизки, ҳаммамиз Ҳазрати олийнинг гуломларидирмиз, бир-биримизни қўллаб-қувватлашимиз керак-да.

Мир. Шундай йўл тутайликки, Ҳазрати олий хурсанд бўлсинлар.

Қозиги. Хотиржам бўлинг, шундоқ арз қиламизки, насиб бўлса, амирдан етти қават сарпо устига меҳрибонлик кўрамиз.

Мир. Қани шундоқ бўлса, буёғига хизматга тайёрмиз, тақсир.

Қози. Хайр, саломат бўлинг. Ўҳху-ўҳху! (*Йўталади.*)
Тақсир, бу кўк саманни яқинда сотиб олдингизми дейман?

Мир. Ҳа, тўрт минг тангага.

Қози. Юриши соз бўлса керак-а?

Мир. Юриши бинойи, юмшоқ... йўрга... ўзи ҳали ёш-да.

Қози. Балосиз-да, ажойиб саман отлар топасиз... Мен бир от сотиб олган эдим, нобоп чиқди, эгасига қайтармоқчиман.

Мир. Бўпти, ёққан бўлса, борингки, шу кўк саман сизники!

Қози (*кулиб*). Ие, қизиқ бўлди-ку! Кишини хижолатда қолдирдингиз... Хайр, кам бўлманг... доимо дуогўйингизмиз...

Мир. Ташаккур! (*Бекжонга.*) Буюр, кўк саманни эшон-бованикига элтиб беришсин!

Қози. Қуллуқ, тақсир!

Бекжон. Ҳозир! (*Кетади.*)

Қози. Кам бўлманг, тақсир, биз — дуогўйингизники хурсанд қилдингиз, барака топасиз... Энди бизга рухсат берсангиз. Бир барк¹¹ нашадан урсак...

Мир. Марҳамат, ўз уйингиз... бемалол...

Қози (*махрамга*). Ўғлим, бир чойнак чой келтир! Дамла!

Маҳрам. Ҳозир, тақсир.

Қози (*қўйнидан бир қутича ва пичоқча чиқариб, наша тамаддусига тайёрланаркан*). Тақсир, худо хоҳласа, сарбозлар ғалаённи бир ёқли қилиб қайтишса, бир зиёфат қиласиз-да.

Мир. Албатта, тақсир.

Бекжон (*киради*). Саманни элтиб беришди.

Мир (*қозига*). Кўрмаяпсизми, қулбаччангиз дуодан умидвор.

Қози. Мана, ҳозир-да... (*дуога қўл чўзади.*) Камолга етсунлар, мартабалари улуғ бўлсин! Оллоҳу Акбар! (*Маҳрам келтирган чойнакдан чой қуйиб, қутичадан олган нашани оғзига солгач, хўплайди.*)

Мир (*Бекжонга*). Мирзага айт, амлоқдор номига хат битсин. «Мамлакат аҳволидан доимо хабардор бўлиб турсунлар, токи бирон қор-қол юз бермасун», — деб тайинласин. Жаноби олий ҳақиқа хиёнат қилишни ман этсин. Кимки бўйинсунмаса, зиндонга ташлашсин!

Қози наша таъсиридан кайфи тарақ, ҳар хил беҳуда ҳаракатлар қила бошлайди.

Бекжон. Хўб бўлади!

Мир. Истасанг, ўзинг ҳам икки-уч йигитни қаватингга олиб, сайргашт қил.

Бекжон. Яхши айтдингиз, дада, мен кетдим! (*Чиқади.*)

Мир (*кайфи тарақ бўлган қозига ишора қилиб*). Саман отли бўлганларидан думоғлари чоғ. Кайф сурыптилар. Эрта раисга бир нима инъом қилмоқлари лозим.

Нурмуҳаммад қоровулбеги (*ҳовлиқиб киради, белида камчи*). Салом!

Мир. Ваалайкум ассалом! Қаёқдан, сўрасак?

Қози бошини бир кўтариб қараркан, яна пинакка кетади.

Нурмуҳаммад. Фалвали жойдан.

Мир. Нима бўлди, тез гапир!

Нурмуҳаммад. Тақсир, иш чатоқ.

Мир. Чатоқ?

Нурмуҳаммад. Ҳа! Ёғий томонда оломон тўпланган, ҳоким одамидан қўлга тушганини ўлдиришяпти!

Мир. Сарбозларчи? Етиб бормадими?

Нурмуҳаммад. Норақ кўпруги¹² бузилган. Сарбоз дарё кечолмайди. Ёғийлар тоғ томондан ёпирилиб келиб, кўрғонга хужум бошлашди.

Мир. Худо урипти бизни! Энди нима қилдик? Сарбозга чопар юборинг, изига қайтсин! Кўрғонни кўриқласин!

Аҳмад ясовулбоши киради.

Ясовулбоши, ёв бостириб келяпти!

Қози бошини кўтариб, аланглаб қарайди.

УЧИНЧИ ПАРДА

Балжувон кўрғонидаги майдон. Саҳна бўш. Ҳар замон-ҳар замонда тоғ томондан отилган тош «тўқ» этиб, тушиб туради. Салдан сўнг ўлғудай кўрққан Одина мирзабоши ҳовлиқиб кириб келади.

Одина мирзабоши. Ажаб бетамиз экан бу дунё! Нега, шундоқ бўлмаса, мўмай даромад билан яхшигина кийим-бошларни, Бекжон тавқидан¹³ томадиган мою, айбдорлардан унадиган пора ҳамда совға-саломлар ҳамма-ҳаммаси ясовулбошиники, меники эмас? Фуқародан етиб ке-

ладиган ҳақорат билан муштумлар, бошни ёриб қонатувчи чақир тошлар ясовулбошига насиб қилмасдан, мен — каминага тегади?... Восеъ билан Бобо Раҳмат амирга қарши исён кўтаришди. Қурбон жевачи, бечора, Восеъ отган тоштўфондан бўлганича бўлиб қайтди. Бобо Раҳматнинг қизи базм учун олиб қолинди. Ёғий кўрғонга ҳужум бошлаши биланоқ ясовулбоши билан Мир ўз арзандаси билан бирга қочиб, жон-омон сақладилар. Мен бўлсам хабарчи бўлиб қолдим. Доим шундоқ: жаз-жузлаб пишган кабоб — уларники, ёлғиз, аччиқ тутуни — меники! Худо ҳаққи, «улуғлар» хизматчиси бўлгандан кўра, бирор пойлоқчи ит бўлиб яшаш минг марта афзал! Аммо, иложим қанча? Буйруқни бажариш, одам ўлдиришдан бошқа иш келмаса меним кўлимдан? Кўпнинг кўзи ўнгида у ён-бу ён от чоптириб юришнинг ўзиям — бир амал! «Бошга тушганни, кўз тортар», — деганлар-ку, қани кўрайлик-чи! (*Оёғи остига тушган тошдан чўчиб тушади, ёқа ушлайди.*) Энди нима қилдим? Мени ташлаб кетишди. Ёв кўрғонга ёпирилиб киргудай бўлса, уларга хабар қилишим керак... Бу ҳийла-найранглар ёвни гафлатда қолдириб, гиппа бўғиш учун... Аммо лекин кўзғолончилар ҳам анойи эмасга ўхшайди. Икки кундан бери қораларини кўрсатишмайди. (*Яна тош унинг нақ оёғи остига тушади, кўрқади.*) Бу ўшаларнинг иши. (*Тоққа қараб.*) Э, нодонлар, тош отиб нима қиласанлар? Тезроқ пастга тушиб, тузоққа илинсаларинг бўлмайдими? Мен бира тўла ғалвадан қутула қолардим... (*Кимнингдир яқинлашиб келаётганини кўради.*) Ким бўлди бу? Ия, Бобо Раҳмат-ку?! Биз унинг устидан эшикни қулфлаган эдик, қандоқ қилиб қутилди экан?... Келяпти, шу томонга келяпти... Қочиш керак, мени кўрмасин. (*Тисарилиб-тисарилиб чиқиб кетади.*)

Салдан сўнг очликдан силласи қуриган Бобо Раҳмат кириб келади...

Тўхтаб нафасини ростлайди.

Бобо Раҳмат. Э, ноинсофлар! «Восеъ келди!» — сўзини эшитиши биланоқ, жуфтакни ростлаб қочишди, кўрқоқлар. Устимдан эшикни қулфлашган экан, икки кечаю икки кундуз қоронғу катакда ётдим. Очликдан ўлишимга сал қолди. (*Олдига тош келиб тушади.*) Бу нимаси?... Ҳа, тушундим. Восеъ одамлари тош ирғитишяпти... Улар, ёв кўрғонда, деб ўйлашса керак... қочганидан беҳабар... Бир амаллаб, эшикни уриб синдирдим... Ташқарига чиқиб, бечора қизгинамни шу атрофлардамикин деб кўб

қидирдим, тополмадим... Қайдасан қизим, гариби хубоним? Дарагингни кимдан сўраймен? Қонхўр золимлар чангалига тушдингми? Ёки очликдан жон бердингми?... Мен мирзабоши уйига бораман, у ерда бўлсанг, албатта, қутқараман! (*Кетмоқчи бўлиб ўрнидан туради. Қочоқ халойиқни кўриб, ҳайрон боқади.*)

Бир қочоқ. Бобо, қочинг!

Бобо Раҳмат. Қаёққа, нима учун?

Бир қочоқ. Ёв келди!

Бобо Раҳмат. Булар ёв эмас, ўзимизга ўхшаган одамлар... Ёв аллақачонлар қочиб кетган.

Чиқадилар, саҳна бир зум бўш қолади. Саҳнага Восеъ, Мулла Назир, Бобо Сангин, Оймаҳмад, Нозим ва бошқалар кириб келишади. Уларнинг қўлида пичоқ, таёқ, болтага ўхшаш куроллар.

Восеъ. Ҳоким қочди. Бизга қўрғонни ташлаб қочди. Бироқ жанг шу билан тугади, деб бўлмайди. У Кўлобу Ҳисорда куч тўплаб, қайтиб келади. Шунинг учун орқасини бўшатмасдан, унга қувиб етиш керак!

Нозим. Гапинг тўғри, қувамиз. Бундақа бошлиқсиз жанг қилиб юриш ярамайди. Аввал ўзимизга битта бошлиқ сайлаб олайлик... Интизом керак!

Овозлар. Тўғри айтади. Бошлиқсиз жанг қилиш ярамайди! Бошлиқ керак!

Бобо Сангин. Бир зум қулоқ солинглар, болалар! (*Ҳамма унга тикилади.*) Тўғри айтишди, бунақа ишлар бошлиқсиз бўлмайди. Бошлиқ зарур! Биз ҳам бир гал шундоқ жанг қилиб, ҳокимни қочириб юборган эдик. Ушанда бошлиқ Мизробхон эди. Қўрғонни эгалладик, ишимиз ўнгидан келди. Амир Мизробхонга одам юбориб, унга Фиждувон ҳокимлигини ваъда қилди. Мизроб кўнди. Жанг тугади. Мизроб ҳоким тайинланди. Лекин орадан бир неча кун ўтгач, бечорани Бухорога чақириб олиб, ўлдиришди... Бу гал ҳушёр бўлишимиз керак! Мизробга ўхшаганни бошлиқ танлаш ярамайди.

Ҳамма. Тўғри! Тўғри айтади!

Мулло Назир. Ҳўш, кимни сайлаймиз?

Бобо Сангин. Мендан сўрасаларинг, Восеъни сайланглар дейман! Ўзимизга ўхшаб, камбағалдан чиққан, хоксор. Мизробхон бошчилигидаги жангларга қатнашиб чиниққан. Куни кеча бўлган жангларда ҳам яхшигина бошчилик қилди...

Ҳамма. Тўғри! Восеъ бошлиқ бўлса, арзийди!
Бобо Сангин. Йигитлар, Восеъни бошлиқ танлаш-
га розимисизлар?

Овозлар. Розимиз! Восеъ бошлиқ сайлансин!

Бобо Сангин (*Восеънинг қўлини ушлаб*). Кўрдингми,
кўпчилик сени деяпти! Шу бугундан бошлаб бизга бош-
лиқсан, ишингни билиб қил. Бизнинг ҳаёт-мамотимиз се-
нинг қўлингда.

Восеъни кутлашади.

Восеъ. Мени сайлашга сайладиларинг, аммо кулоқ
осмасаларинг, бундан не фойда?

Акрам. Ким кулоқ осмаяпти, айт!

Восеъ. Мен сизларга шаҳарга кирмайлик дедим. Бобо
Сангиндан бўлак, ҳеч ким мени қўллаб-қувватламади. Ҳали
ҳам кеч эмас, айтар гапим шу: тезлик билан бу ердан чи-
қиш керак!

Ўртадан биров. Бошлиқ деганам шунчалик кўрқоқ
бўладими? Улар қочишди, биз шаҳарни эгалладик, ёмон
бўптимми?

Восеъ. Ёв жангда енгилиб қочса, бошқа гап эди. Ва-
ҳоланки, у урушмай чекинди, холос. Демак, қайтиб ке-
лиш шарти билан қочди. Ким билади, Ҳисор ё Бухородан...
қўйинглар, тез бўлинглар, нима қиламиз — шу ҳақда бош
қотириш лозим!

Акрам. Кўрғонни тинтиб, ҳокимнинг одамларини
қўлга олиш даркор!

Нозим. Шаҳар фуқаросини чақирайлик, бизга қўшил-
син, биз билан борсин!

Ўша биров. Гап бундоқ бўпти-да... Бизнинг бошлиқ
бўлса, қочиш йўлини кўзлайди.

Восеъ. Бекор айтибсан, қочқоқ эмасман!

Ўша биров. Ундай бўлса, иш кетидан бўл-да!

Бобо Сангин. Ҳой, йигитлар! Айтдим-ку, ади-бади
айтиб ўтириш вақти эмас деб.

Восеъ. Бўпти, сизлар айтганча бўлсин! Нозим, сен
бир неча кишини ёнингга олиб, кўрғон ичкарасига кир.
Топган-тутганингизни олиб чиқинглар. (*Нозим бир неча
йигит билан чиқиб кетади.*) Бобо Сангин, сиз ҳам шундоқ
қилинг, бир неча киши билан кўча айланинг. Айтинг, жанг
талаблар бўлса, бизга қўшилишсин! Ёв одамни кўришса,
хабар қилишсин!

Бобо Сангин ҳам бир неча кишини эргаштириб чиқади. Бошқа томондан Оймаҳамад билан Сафар мирзабошини олиб киришади.

Восеъ. Бу ким?

Оймаҳамад. Ҳокимнинг одами. Аланглаб юрибди, сиёғи¹⁴ жосусга ўхшайди.

Восеъ. Исминг нима?

Одина мирзабоши. Тақсир, бир бечораман... («Ух-ух»лаб йўталган бўлиб, бош қашлайди.)

Оймаҳамад. Йўқ! (Калтаклайди.)

Одина мирзабоши. Тавба қилдим, тақсир. Бекжонга қарашли кимсаман...

Восеъ. Бу ерда нима қилиб юрибсан?

Мирзабоши. Шундоқ, ўзим... Ўтиб кетаётгандим...

Восеъ (қулоғини чўзиб). Тўғрисини айтасанми, йўқми?

Мирзабоши. Вой қулоғим-е, ўлдим! Томошага келгандим, деяпман-ку!

Восеъ. Бу ер томошабоғми сенга, жанг кетяпти, жанг!

Мирзабоши. Қаёқдан билай, тавба қилдим, тақсир... (титрайди.)

Восеъ. Миринг қаёққа қочди?

Мирзабоши. Худо урсин-а, билмайман! (Узоқдан биров келаётганини кўриб, ранг-қути ўчади.) Ким бўлди бу? Оббо, Бобо Раҳматми?

Оймаҳамад. Худди ўзи! Бобо Раҳмат бу!

Восеъ (Бобо Раҳматга). Бобо Раҳмат, қаёқдан? Нима кўтариб юрибсан?

Бобо Раҳмат кўлидаги қизи жасадини қаёққа қўйишни билмай, аланглайди... Мирзабоши безовта. Бобо Раҳмат ниҳоят, қизи жасадини ерга қўйиб, қоматини ростлагач, уввос тортиб бақиради.

Бобо Раҳмат. Э, худо! Сен йўқсан! Бор бўлганинг-да, шу жиноят содир бўлармиди? Йўқ! (Ўзини қизи жасади устига ташлаб йиғлайди.)

Восеъ. Шўрликнинг қизини ваҳшийларча ўлдиришипти... (Бобо Раҳматга туришга кўмаклашиб.) Келинг, туринг. Нима бўлди ўзи, айтиб беринг.

Бобо жавоб бериш ўрнига телбаларча у ён-бу ёнга қарайди. Кўзи Одинага тушиши билан унинг бўғзига ёпишиб бўғади.

Восеъ. Бобо, тўхта! Нима қиляпсан? Уни ўлдириб қўйма, сўроқ қилишимиз керак! (Ёнидагиларга.) Уни қутқаринглар, қўйманглар.

Кўпчилик Бобо кўлларида тортади, бефойда. Ниҳоят, уни ажратгандан кейин, қарасалар, Одина ётган жойида қимир этмайди, ўлиб қолибди.

Оймаҳамад. Ия, ўлдириб қўйипти!

Бобо Раҳмат қаҳ-қаҳ уриб кулганича чиқиб кетади.

Восеъ (*унинг кетидан*). Шўрлик ақлдан озди. (*Бир йигитга.*) Орқасидан бор, кузат, қани, қаёққа боради? (*Бошқаларга.*) Мурдалар йиғиштирилсин! Ҳу, ана у ерда мачит кўриняпти. Обориб топширинглар, сўфи дафн этсин!

Ўликларни олиб чиқадилар. Нозим ўз шериклари билан киради.

Нозим. Аркни тинтидик, ҳеч кимса кўринмади. Кўб асбоб-ускуна топилди, олмадик. Бир уйдан элликка яқин қилич топилди, ўшани олдик.

Восеъ. Боракалло, олиб келинг, керак бўлади.

Бобо Сангин ўз одамлари билан шошилиб киради.

Бобо Сангин. Восеъ, гапинг тўғри чиқди, иш чатоқ!

Восеъ. Нима учун? Гапир! (*Ҳамма Бобо Сангинга тикилади.*)

Бобо Сангин. Жангни бой бердик. Қуршовда қолдик, тўрт томондан сарбозлар бостириб келяпти.

Бесаранжомлик.

Оймаҳамад. Йўғ-е, шундай туюлгандир...

Бобо Сангин. Сарбозлардан бирини қувиб бориб, шаҳардан ташқарига чиқиб қолдим, атроф ғуж-ғуж сарбозлар. Зўрға қочиб қутулдим.

Восеъ. Халқни ғазога¹⁵ чақирин керак эди!

Бобо Сангин. Чақирдик, кўнишмади.

Оймаҳамад. Энди нима қилдик?

Восеъ. Айтган эдим-а, алданамиз деб... Бўлар иш бўлди! Ҳовлиқмай, менга кулоқ солинглар. (*Мулло Назирга.*) Мулло Назир, сен топилган қилични одамларга тарқат! Уларга ўзинг бош бўласан. Бир неча кишини мен ўзим билан бирга оламан, қуршовдан ёриб чиқишга уринамиз. Айтиб қўяй, сарбозларга бас келамиз, олишамиз деб, овора бўлманглар. Ўзингизни тоққа уриб, қутулиш йўлини кўзланг. (*Уқ овози эшитилади.*) Тез бўлинглар, вақт зиқ, тоғда учрашамиз. (*Саҳна тўридаги кишиларга.*) Йигитлар, сиз ҳам қуролланинг! Мана бу йўлдан юрамыз. (*Яна ўқ овози.*) Шошилинг, деяпман! (*Ҳамма чопиб чиқади, Восеъ ёлғиз.*) Эҳ, аттанг, панд едик-да. Юрагим сезган эди-я! Кўнишмади, нодонлар! Бир амаллаб ўзимизни тоққа олмасак, иш чатоқ. (*Уқ овози яқиндан эшитилади.*) Тез юринг! (*Қи-*

лич кўтариб кирган йигитлардан бири унга қилич тутқазди. Восеъ Мулло Назир чиқиб кетган томонга қараб.) Юринг, тек турманг, ҳужумга ўтинг! Йўл очинг! (Ўз одамларига.) Сизлар буёқдан юринглар! (Қиличини баланд кўтариб.) Кетдик! Ҳайқириб, олға босинг! Балли, азаматлар!

Уруш сахна ортига кўчади.

ТЎРТИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Сахлов¹⁶. Китоб қўргонига кирадиган дарвоза фаррошлари Жўра билан Ҳалим. Қўлларида узун супургилар, майдон ва супа устини супуриш билан банд. Бир банди, соч-соқоллари ўсиб кетган, бўйнида чил, оёқларида кишан, бир чеккада ўтирибди. Ҳоким хизматчилари кириб-чиқиб турибдилар. Шунга қарамасдан, атрофда жимжитлик, пашша учмайди... Супани супуриб бўлган Ҳалим пастга тушиб, яхшигина эснайди. Сўнг супургини деворга суяб қўйиб, носқовоқни қўлга олади.

Жўра. Оғайни, уйқу босяптими?

Ҳалим (носвой отиб). Шу кеча сира кўз юмганим йўқ, ака!

Жўра. Мен ҳам... Аъзойи баданим қақшаб оғрияпти.

Ҳалим. Мана, етмишнияч чамалаб қўйдим. Ўзимни танигандан бери, ҳар гал «Жаноби олий келадилар» деган хабар тарқалса, шаҳар халқининг жон-пони чиқиб халқумига етади. Зероки, у киши келиб кетгунча, халойиқда на тинчлик бор, на ҳаловат. Меҳнат машаққати ошади. Бунинг нимаси яхши?

Жўра (у ёқ-бу ёққа қараб, кимса йўқлигига ишонгач, паст товуш билан). Жаноби олийнинг ташриф буюришлари, биласанми, ким учун яхши? Биринчи галда дўкондору домуллога, савдогару сипоҳийларга. Уларнинг қувонишларида, албатта, жон бор: сипоҳий мансабли бўлади, домулло худойи олади, дўкондор эса савдо қилиб, фойда ўмаради. Мен билан сенга-чи? Қора меҳнатдан бошқа ҳеч нарса насиб қилмайди. Шунинг учун қувонмаймиз ҳам.

Ҳалим. Бу йил Жаноби олий барвақт ташриф буюр-яптиларми дейман? Бурноғи йиллар бундоқ эмасди чоғи?

Жўра. Эҳтимол, Балжувон воқеаси сабаб бўлгандир...

Ҳалим. Балки... Восеъ иши боисидан бўлиши ҳам мумкин, ким билади...

Жўра. Бундоқ де!

Ҳ а л и м . Тушунмадим. Бунинг учун Китобдек узоқ юрт-га келиш шарт эканми?

Ж ў р а . Қизиқсан-да. Наҳот шуниям тушунмасанг. Бу мен билан сендақаларнинг кўзини қўрқитиш учун!

Қари маҳрам киради. Фаррошлар жим бўлишади.

Ма ҳ р а м . Яна хангома-ку, иш нима бўлади?

Ж ў р а . Мана, тўрам, тайёр қилиб тахлаб қўямиз!

Ҳ а л и м . Ҳа, шундоқ, ҳозирнинг ўзида тугатамиз! (*Супуришга киришади.*)

Ма ҳ р а м . Супуриб бўлгач, чопиб бориб кўрпа-ёстиқ, гиламларниям олиб чиқинглар!

Ж ў р а . Хўп бўлади, тўрам. (*У ҳам супура бошлайди.*)

Маҳрам кўздан ғойиб бўлгач, улар ҳам супура-супура сахнадан чиқиб кетадилар.

Б а н д и (*ўз-ўзига*). Бир ярим йилдан буён худди қорамолдай мана шундоқ боғловли ўтираман. Биров ақалли «Кимсан? Айбинг нима?» — деб сўрамайди. Йиғлаб ёлнишларим, арз-дод қилишларим бефойда. Тухмат билан қамаб кўйишди. Ясовулбоши «икки юз танга тўласанг, бўшатаман, бўлмаса йўқ!» — дейди. Икки юз тангани мен қаёқдан топаман? Уй-жойим, ерим бўлса эканки, мен уларни сотиб берсам. Аёлим бировлар юмушини бажариб кун кўради. Мен икки юз танга топиб бермасам, бир умр мана шундоқ бандиликда яшармишман...

Жўра билан Ҳалим гилам ва кўрпачаларни кўтариб чиқадилар.

Ж ў р а . Шу ерга қўйиб турайлик!

Кўрпачаларни бир четга қўйиб, гиламни супа устига тўшайдилар.
Наврўз ясовулбоши кириб келади.

Наврўз ясовулбоши . Ҳали ҳам бўлмабсизлар-ку!

Ж ў р а , Ҳ а л и м . Мана, бўлдик тақсир. (*Супадан настига тушадилар.*)

Наврўз . Энди боринглар, сизларга жавоб!

Ж ў р а (*кетаётиб, йўлидан қайтади*). Садақангиз кетай, ясовулбоши, беш тангагина ҳиммат кўрсатинг, бола-чакам оч!

Ясовулбоши (*дарғазаб*). Йўқол! Пул-мул йўқ! (*Ер тепкилаб.*) Даф бўл! (*Бандига.*) Тур, ичкарига кир, Мир кўзига кўринма!

Б а н д и (*йиғламсираб*). Ясовулбоши, раҳм қилинг!

Наврўз . Раҳм қилай?

Банди. Ахир, токайгача тутқун бўламан? Қўйиб юборинг, дуо қиламан.

Наврўз. Дуонгни бошимга урамани? Икки юз танга берасан, озод бўласан.

Банди. Бўлса, сира аямасдим, йўқ-да!

Наврўз. Бўлди, бас! Ичкарига кир! Мир келяптилар (*Банди ичкарига киради.*) Аҳмоқ, текинга қутуламан дейди-я! Пул келтир, қутуласан. Бўлмаса, ётаверасан, вассалом!

Мир (*киради*). Ясовулбоши, аҳвол қалай?

Наврўз. Тақсир, тинчлик.

Мир. Ҳазрат дам оляптилар. Одамларингга айт, тинчликни сақлашсин!

Наврўз. Тақсир, айтганман.

Мир (*тўрга ўтаётиб*). Ясовулбоши!

Наврўз. Лаббай, тақсир!

Мир. Шундай қилингни, бу кеча ҳазратимнинг дуомоғлари чоғ бўлсин!

Наврўз. Хўб, тақсир. Нозанин бир қизни тузлаб қўйибман.

Мир. Кимдан экан у?

Наврўз. Мири Ашур қассобнинг қизи.

Мир. Истараси иссиққинами?

Наврўз. Иссиқ ҳам гапми, жуда чиройли!

Мир. Ашур қассоб кўнмаса-чи?

Наврўз. Кўнмай, иложи қанча, зўрлаб оламиз!

Мир. Шундай иш тугиш керакки, ҳазратим...

Наврўз. Хотирингиз жам бўлсин, боппаймиз!

Шариф юзбоши (*киради. Эғнида аскарча кийим, белига шоф¹⁷ осиглиқ, қўлида хат солинган муфофа¹⁸*). Ассалому алайкум!

Мир. Ваалайкум ассалом! Юзбоши, марҳамат қилсунлар!

Юзбоши муфофани Мирга узатади. Занжирбанд қилинган Мулло Назир, Восеъ ва Бобо Сангинларни бошлаб кирадилар.

Буларни қачон келтирдинг?

Шариф юзбоши. Ҳозир, шу топда.

Мир. Буларнинг қайси бири Восеъ?

Шариф юзбоши. Мана буниси! (*Восеъни кўрсатади.*)

Мир. Жуда соз. (*Юзбошига.*) Қамаб қўй! (*Бандиларни олиб чиқадилар.*) Имом додхо эсон-омонми?

Ш а р и ф ю з б о ш и . Кўбдан-кўб дуою салом йўлла-
дилар, тақсир.

М и р (*ничоқча чиқариб, муфофани кесиб, хатни олар-
кан, ўқийди*). «Аморатпаноҳо олийжоҳи бақиятуд¹⁹ дуо ул-
дурки, бул хайриятли айёмда Восеъ отлиқ бир бебош-ла
неча нафар авбошлар биргалашиб, жаҳонпаноҳ ҳазратла-
рига кўрнамаклик қилиб, дарбори олий кучларига тиг тор-
тиб, осий ўлуб эрди. Биз, жаноби ҳазрат дуогўйлари, кўб
жонсупорлиқлар²⁰ қилиб, ул нонкўри беоқибатни дастгир
айлаб, муборизатпаноҳ²¹ Шариф қоровулбеги юзбоши ор-
қали дарбори олийга равона қилдук... Ҳодисанинг тафси-
лоти бундан бир неча кун олдин арзачи орқали даргоҳи
олийга арз қилинган эрди. Ҳазратимнинг фармони вожи-
бул азёни²² чиққанигача, Китоб кўрғони ҳибсхонасида бан-
ди қилиб сақлашлари сўралади...»

Шу вақт қози Шарофитдин кириб, супага яқин келиб, салом
беради. Мир хатни кўрпача остига тиқиб, сакраб ўрнидан турар-
кан, алиқ олади. «Марҳамат, тақсир, марҳамат!» деб, унга жой
кўрсатади. Қози ўтириб фотиҳа ўқийди. Ҳол-аҳвол сўрашадилар.

Қ о з и (*Шариф юзбошига*). Ука, саломатмисиз?

Ю з б о ш и (*таъзим бажо келтуруиб*). Шукур, тақсир.

Қ о з и . Мирингиз саломатмилар?

Ш а р и ф ю з б о ш и . Куллуқ, тақсир... сўраб эдилар.

Қ о з и . Бадбахт Восеъни келтурдингизми?

Ш а р и ф ю з б о ш и . Ҳа, жанг вақтида қўлга олдик,
тақсир...

Қ о з и . Жуда соз, кўб яхши бўлибдир!

М и р (*қозига*). Эшон, уни кўрганмисиз?

Қ о з и . Ҳа, бизнинг кўчадан олиб ўтдилар. (*Бир нарса
ёдига тушгандек.*) Тақсир, Восеъ дегани ялангоёққа ўхшар-
кан-а?!

Ш а р и ф ю з б о ш и . Ҳа, тақсир жувозкашлик қиларди.

Наврўз ясовулбоши келиб ўз ўрнига ўтиради.

Қ о з и (*Мирга*). Тақсир, Восеънинг келтирилганлиги
ҳазратимга арз қилиндими?

М и р . Балжувон арзачиси еткизган экан. Мен ҳам ха-
бар қилдим. Шу бугуноқ муборакнома чиқиши эҳтимол.

Қ о з и . Тақсир, фармони олий ўқилаётганда исёнчи-
ларнинг бундоқ йиртиқ кийимда чиқарилиши яхши бўлмас-
ми дейман. Кўрган халойиқ таъна қилса, давлатпаноҳ шаъ-
нига яхши бўлмас...

Мир. Воқеан, буни яхши ўйлабсиз, эшон.

Қози. Буюринг, уларга кийим-бош совға қилишсин!

Мир. Ҳа-ҳа! Аввал сарпо кийдириб, кейин ўлдирарканмиз-да!

Қози. Ҳа, тақсир, шундоқ қилинг!

Мир (*Наврўз ясовулбошига*). Боринг, буйруқни бажаринг!

Ҳамма кулади. Ясовулбоши чиқади.

Қози (*Шариф юзбошига*). Эшитишимча, зўр исён бўлганга ўхшайди, шундайми?

Шариф юзбоши. Ҳа, тақсир, катта қўзғалон бўлди. Миримиз кўп жонбозликлар кўрсатдилар. Шу туфайли Ҳазрати олийнинг давлатлари зудлик билан хавф-хатардан асранди.

Қози. Кўб яхши иш бўлибдур. Албатта, бундоқ мавридларда давлатхонаи олий қулларининг ғайрати иш берадур.

Мирохурбоши²³ киради, ҳамма ўрнидан туради, кўришадилар. Мирохур боши супага чиқиб, қози ёнига ўтиради. Фотиҳага қўл кўтариб, ҳол-аҳвол сўрайди. Кейин қўйнидан бир парча қоғоз чиқариб, Мирга узатади. У хатни уч марта ўпиб, кўзига суртиб очади ва баланд овоз чиқариб ўқийди.

«Дарбори Олийнинг аморатпаноҳ²⁴ қули Мир жанобларига! Етиб маълумингиз бўлғайки, Балжувон вилоятидин дарбори Олийга равона этилган Восеъ ва Мулло Назир ила Сангин отлиқ осий бандаларни шу бугуноқ бозорга чиқариб, оломон кўз олдида шаръи ва ибрат ус-сорин²⁵ ҳукми ила аввал давлати олий ҳақиға дуо ўқитиб, сўнг қатл эттиринг... Осийларнинг мурдаси уч кун бозорда осиглиқ турсин, токи мардуми авомға ибрат бўлғай...»

Мир мактубни уч марта ўпиб, кўзига суртиб, салласи қатига тикади. Сўнг Наврўз ясовулбошига: «Боринг, бандиларни келтиринг», — деб буйруқ беради. Ясовул чиқиб кетади.

Шариф юзбоши. Ҳазратим адолатли фармон чиқарибдурлар. Осийлар қанчалик тез жазоланса, шунчалик яхши...

Қози. Тасаддуқлари кетай, дарҳақиқат ҳазратим олий ҳимматли подшоҳдирлар-да, раҳм-шафқат қилибдирлар. Мен тамоми Балжувон вилоятини ер билан яксон қилиш ҳақида фармон чиқарадилар деб ўйлаган эдим. Йўқ, қарангки, фақат уч нафаргина осийни қатл эттириш билан чекланибдирлар.

Мир. Дарҳақиқат, ҳазратим ўта раҳмдиллар-да. Келинг, тақсир, шу боис ҳазратим ҳақлариға бир дуо қилинг!
Қози. Бажону дил, омин!

Ҳамма қўл кўтаради. Қози ун чиқармай, узоқдан-узоқ дуо қилгач, қўлларини юзига суртадилар.

Мир (*Мирохурбошига*). Тақсир, ҳазрати олийнинг таъби мубораклари чоғми?

Мирохурбоши. Ҳа, тақсир, ҳазратим кўб хурсандирлар, сизларга кўб меҳрибонлик кўрсатадилар.

Мир билан қози ўринларидан туриб, амир дарбори томон уч марта эгилиб таъзим қилиб, ўтирадилар. Ясовулбоши, Восеъ, Мулло Назир ва Бобо Сангин бирин-кетин кириб келадилар. Уларнинг эғнида бахмал тўн ва кумуш безакли каман, бошларига оппоқ салла ўроғлиқ. Кишанланган қўллари кўкракларига жуфтлаб қўйилган, бўйинларида чил²⁶...

Мирохурбоши. Санлардан қай биринг Восеъ?
Восеъ. Мен!

Мирохурбоши. Нега нонкўрлик қилдинг?

Восеъ. Сенинг нон-тузингни еган бўлмасам, қандоқ қилиб мен нонкўр бўламан? Ўзинг нонкўр! Халойиқ нон-тузини еб, семириб кетганинг бас эмасми, яна бизни ўлдиришни чоғлайсан!

Мирохурбоши. Оғзингни юм! Нега жаноби Олийга осийлик қилдинг?

Восеъ. Сўраб нима қиласан? Осий бўлган билан нима ёмонлик қилибмиз?... Биз енгганимизда, сенларни дорга осардик. Бугунча сен зўр келдинг. Бизни ўлдирмоқчимисан?! Ортиқча гап — оғир юк. Кўрсатадиган ҳунарингни кўрсатавер!

Мирохурбоши. Балжувондаги шерикларинг кимлар?

Восеъ. Бунни Балжувондан бориб сўра! Менинг сенга айтадиган сўзим йўқ.

Мирохурбоши билан Мир бир-бирларига ҳайрон қараб қоладилар.

Мир (*ясовулбошига*). Олиб боринг буларни! (*Бандиларни ҳайдаб кетишади.*) Юринг, қози! Қатлни ўз кўзимиз билан томоша қиламиз!

Қози. Бажону дил, албатта, тақсир!

Ҳамма ўринларидан туриб бандилар олиб чиқилган томонга йўл оладилар.

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Китоб арки майдони. Қўрғон деворининг ости кўришибди турибди. Кунботар пайт. Қуёшнинг қизғишранг нурлари қўрғон деворини ёритаяпти.

Бир ёқда қўрғон девори яқинида Восеъ, Мулло Назир ва Бобо Сангин жасадлари кўринади. Майдон бум-бўш, жимжитлик. Салдан кейин узоқдан Гулизорнинг гамгин ноласи эшитилади:

Дадамни Бухорога элтдилар,
Бошини дорга тортдилар,
Золимлар дастидан минг дод,
Бунда қон йиғлар Гулизор.

Маҳрум бўлдим мен отадан,
Отам шўрлик, мен—бўтаман,
Золимлар дастидан минг дод,
Бўтадек бўзлар Гулизор.

Сурхақобга²⁷ кўнди Восеъ,
Кул бўлмоққа кўнди Восеъ,
Восеъни ҳамма излайди,
Фамхўрин излар Гулизор.

Гулизор (*киради. Бошига эски танча²⁸ ёпган, аҳволи паршон*). Шўрлик дадам. Сарбозлар уни банди қилиб, Бухорога жўнатдилар. Билмадим, нима учун. Балки амирга арз қилмоқчи бўлиб, дадамнинг ўзлари талаб қилгандирлар? Ё зиндонга ташлаш учун олиб кетишдими? Наҳот уни дорга осса! Йўқ, йўқ! Худо кўрсатмасин буни! Мен дадамни золимлар чангалидан қутқараман. Бухорогача изма-из юриб бориб, амирнинг ўзига арз қиламан, қушбегиси оёғига йиқилиб, ялинаман-ёлвораман! Улар, албатта, раҳм қилишади, дадагинамни озод кўраман. (*Атрофга қарайди, лекин унча узоқда бўлмаган жасадларни кўрмайди...*) Қоронғи тушди. Дадам бу кеча (*арк деворини кўрсатиб*) шу девор ортида тунайдилар. Эрта эрталаб дадамни ҳайдаб чиқадиган бўлсалар, орқаларидан эргашаман. (*Деворга яқинроқ боради. Кўзи жонсиз жасадларга тушиб, кўрқади.*) Оҳ, бу нима? (*Олға қараб юради.*) Мурда? Ўлик жон? Наҳот отажонимни ўлдирган бўлсалар? Оҳ, қон! Аъзойи баданлари қонга бўялган! (*Бобо Сангин жасадини кўради, танийди, қичқириб юборади.*) Оҳ, бу Бобо Сангин-ку! У бечорани ўлдирибдилар! Дадам, дадагинам-чи? Элга йўлбошчилик қилган исёнкор Восеъничи? Йўқ! Ҳеч мумкинмас, бундоқ бўлиши сира мумкинмас! (*Таниб.*) Дадам! Дадажонгинам! Ўз халқини деган, эзилган бечораларни курашга қалқитган паҳлавоним дадагинамнинг жасади бу! (*Ўзини Восеънинг жасади устига ташлайди, дод солиб, хўнграб йиғлайди.*)

Битди.